

A TÁRSADALMI MUNKAMEGOSZTÁS MARXISTA MEGKÖZELÍTÉSMÓDJAI

A munka a hagyományos európai társadalmak egyik alapértéke. Friedrich Engels *A munka része a majom emberré válásában* (1876) című esszéjében – amelyben evolucionista alapon a kézhasználatot kötötte össze a táplálék megszerzésének, majd az eszközhasználatnak a forradalmi fejlődési ugrásait, s ezzel párhuzamosan a munka, mint sajátos tevékenységnek a megjelenésével az emberi tudat kialakulását – állapította meg a következőket. „A munka minden emberi élet első alapfeltétele, mégpedig olyan fokban, hogy bizonyos értelemben azt kell mondanunk: a munka teremtette meg magát az embert.” (Engels, 1963. 68.)

Meg kell jegyezni, hogy Karl Marx és követői szerint a munkának – a szó szoros értelmében – nincs értéke, mivel a német filozófus minden áru értékét az előállításához szükséges munka mennyiségének függvényében határozta meg. Úgy vélte, hogy a munka nem önmagában létező érték, hanem az az ember által termelt javak értéknek forrása és mértéke. Marx a *Bér, ár és profit* (1865) című munkájában előbb megfogalmazta, hogy „olyasvalami, amit a szó közönséges értelmében véve a munka értékének neveznek, nem létezik”, majd kifejtette, hogy „a munkaerő értékét azoknak a létfenntartási eszközöknek az értéke határozza meg, amelyek a munkaerő termeléséhez, fejlesztéséhez, fenntartásához és megőrkítéséhez szükségesek”. (Marx, 1963. 429.)

A fentiek ellenére az emberi tudatban a munka – szó szerint értelmezve – értékként él, amelynek a történelem folyamán volt negatív (a középkori, a szabadságot korlátozó kényszerített és parancsolt jellegtől az Isten országának evilági építésének víziójáig) és pozitív (a kapitalista és a szocialista rendszerekben egyaránt alkalmazott azonosítása a szorgalmas, törekvő dolgozónak és a boldog, sikeres embernek) töltete egyaránt.

A munkához kapcsolódó értékstruktúráról Hankiss Elemér véleménye, hogy az egyénnek, a társadalomnak és a politikai rendszernek feladata egyrészt „a létfenntartó munkát létkiteljesítő mozzanatokkal átszőnie”, más-

részt „a munka jelentését ki kell terjesztenie és a létkiteljesítő, közvetlenül személyiség- és közösséggazdagító tevékenységeket is belé kell foglalnia”. (Hankiss, 1977. 371.)

A marxista társadalomelmélet strukturalizmusában alapfogalom és kiindulópont az osztály, illetve a réteg. Ez pedig azt jelenti, hogy marxi alapon nézve a társadalom soha nem tekinthető önmagában lévő egésznek, hanem mindig részek – osztályok, rétegek – bonyolult és összetett szerkezetének, rendszerének, amelyben leginkább az elemek egymáshoz való viszonya kell, hogy a társadalomtudományi kutatások tárgyát képezze.

Hegedüs András – aki 1956 előtt vezető politikus (másfél évig a Rákosi-korszak miniszterelnöke) volt, majd társadalomkutató lett – szerint: „A rendszer a társadalomtudományi értelmezésben olyan társadalmi egységet (nemzet, állam, törzs) jelent, amely – mindenekelőtt a munkamegosztás szintje által meghatározottan – mint totális, mint egész létezik. Ezen belül a részek olyan – elsősorban a munkamegosztás következtében – elkülönülő egységek, társadalmi csoportok (osztályok, vagy rétegek), amelyek a társadalom létezéséhez – a múltban, vagy a jelenben – szükséges, egymástól eltérő és egymást kölcsönösen feltételező működést fejtenek ki. A részek közötti viszony olyan kapcsolati formákat jelent, amelyek a funkcionális elkülönülő tevékenységek cseréjét, s így az egész rendszer működését – beleértve fenntartását és megváltoztatását is – lehetővé teszik.” (Hegedüs, 1966. 44.)

Hegedüs András az osztály és réteg közötti különbségtételt indokoltnak és szükségesnek tartotta, s a differenciálás alapját abban látta, hogy míg az osztály mindig alárendelt viszonyt fejez ki, addig a réteg nem feltétlenül hordozza az alá- és fölérendeltség tartalmát, csupán egymástól elkülönült, saját funkcióval, céllal és érdekekkel rendelkező társadalmi csoportokat jelent (így jelen van / jelen lehet az osztály nélküli társadalomban is). (Hegedüs, 1966. 45.)

A politikusból lett társadalomtudós *A szocialista társadalom struktúrájáról* (1966) című művében három – a munkamegosztás alapját képező – tulajdonformát és jövedelemszerző tevékenységet különített el.

Megkülönböztette az állami szektorban dolgozó bérből és keresetből élőket, a mezőgazdasági és ipari szövetkezeti tagokat és az önálló (saját jogon és autonóm módon használt tulajdonnal bíró) parasztokat, kisiparosokat, kiskereskedőket. Az utóbbi csoportba tartozó keresőket kis létszámú, ugyanakkor a társadalom munkamegosztásában szükségesnek és nélkülöz-

hetetlennek tartott gazdaságilag aktív népességnek tartotta. Ugyanakkor a huszadik század közepi jellegzetességnek vélte a munkamegosztás szempontjából a heterogén családokat – azokat, amelyekben a különböző tagok – elsősorban nemzedéki alapon – eltérő szektorban, illetve eltérő tulajdonformák világában tevékenykedtek. (Hegedüs, 1966. 54–61.)

Az államszocializmus korát – s saját éráját, a korai Kádár-korszak Magyarországot – átmeneti kornak és átmeneti társadalomnak tekintette Hegedüs. Olyan társadalomnak tehát, amely a kapitalista struktúrák és az osztály nélküli társadalmak (amelyekhez szerinte legközelebb a korabeli Szovjetunió áll) között helyezkedik el. A szocialista társadalomban, úgy vélte, fontos szerepe van ugyan a keresők munkatevékenység és képzettség szerinti csoportosításának, azonban pusztán ez alapján sem társadalmi rétegekbe, sem osztályokba nem lehet beskatulyázni az embereket. (Hegedüs, 1966. 63–65.)

A munka világával és a kereső tevékenységgel kapcsolatban három alapvető követelménytípust határozott meg.

Elkülönítette egymástól az alkotó jellegű szellemi munkát, a figyelmet lekötő szellemi tevékenységet és a fizikai igénybevételt követelő munkát. Ezzel végső soron eljutott – bár elismerte ennek a megkülönböztetésnek az elnagyolt voltát és számos gyengeségét – a kommunista államokban ismert fizikai és nem fizikai (szellemi) munka közötti oppozícióig (amit az akkori nyugat-európai felosztásban „kékgalléros” és „fehérgalléros” munkatevékenységnek neveznek).

S mivel az államszocializmus korában hazánk – legalábbis papíron, az 1949. évi szovjet mintájú alkotmány szerint – „a dolgozó nép” állama volt, így – előbb kimondottan, később egyre inkább burkoltan – az előbbi fontosabbnak és magasabb rendűnek tartották, s ezt az államilag irányított és meghatározott kompenzációban (a bérezésben) is kifejezésre juttatták.

Karl Marx fogalomkészletének kedvelt kifejezése az elidegenedés. Így a munkáról is többször, mint elidegenült munkáról írt.

A *Gazdaságfilozófiai kéziratok 1844-ből* (1981) című kötetében Marx kifejtette, hogy az elidegenülés egyik oka a munka tárgyiasulása. Ennek alapja, hogy a munkás az általa előállított terméket – mivel az nem a sajátja, s amelynek értéke (mint arra korábban David Ricardo is rámutatott) nagyobb, mint az alapanyagának, az előállítási technológiájának és az emberi erőforrás költségeinek az összessége – idegennek, sőt kifejezetten ellenségnek tekinti.

A munkás személye és maga a munka – úgy is mint emberi tevékenység és úgy is mint konkrét egyedi folyamat – elveszíti emberi lényegét Marx szerint. Úgy gondolta, hogy a kapitalista társadalmi struktúra és a modern gazdasági rend legnagyobb hibája, hogy abban nem az ember (a munkás, nem a tőkés) uralkodik a termék fölött, hanem az áru uralja a munkások tevékenységét. S ez a – mind fizikai, mind szellemi – fölérendeltségét eredményezi a munkás elidegenedését nemcsak a munka folyamatától és az általa előállított terméktől, de saját embertársaitól is. Az elidegenült ember számára a munka nem értelmes tevékenység, s nem emberi minőségének része, hanem teher, amelytől szabadulni akar és így természetesen nem is érzi jól magát munka közben. (Marx, 1981. 80–86.)

A marxi elidegenedésnek a munka világában való megjelenése újabb, az államszocialista rendszerben (a kései Kádár-korszakban) megfigyelhető formáját írta le *Az elidegenült munka marxi elmélete és megjelenési formái napjainkban* című tanulmányában Laki László.

A szociológus arra hívta föl a figyelmet, hogy a munkától és az embertől való elidegenülést a szocialista rendszer a teljes foglalkoztatottsággal tudja megszüntetni, viszont sokan nem megfelelő munkahelyi poszton kerülnek foglalkoztatásra, s ez – hiányos, vagy nem megfelelő képzettség, illetve kompetenciakészlet miatt – mind a szervezet, mind az egyén számára problémákat okoz.

Ezzel lényegében megfogalmazta, hogy a múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben a kádári Magyarországon egyfajta sajátos, képesség- és kompetenciaalapú strukturális eltérés volt a munkakereslet és a munkaerőpiaci kínálat között.

Ennek egyrészt foglalkoztatáspolitikai, másrészt konkrét politikai okai voltak. A teljes foglalkoztatás – nem a gazdasági szükségszerűségeket és követelményeket követő – illúziója, terve és gyakorlata mindenkit „beterelt” a munka világába, így kialakult a „kapukun belüli munkanélküliség”. Másrészt a munkahelyi pozíciók – elsősorban a vezetői posztok – betöltésének feltétele nem a képzettség, a szakmai tapasztalat, a rátermettség stb. volt, hanem a politikai megbízhatóság, s az állampárt (Magyar Szocialista Munkáspárt) bizonyos szintű – a betöltendő poszttól függően országos, helyi, üzemi stb. szintű – vezetőinek döntése is szükséges volt hozzá.

Laki László szavaival: „Az ember embertől való elidegenülését a szocialista társadalom a teljes foglalkoztatottsággal tudja megszüntetni. Ezt az

adminisztratív szocializmus nagymértékben meg is valósítja. A fejlettebb szocializmus azonban, ahol a piaci törvényszerűségek is jelentősebb hatáshoz jutnak, megjelenik az ideiglenes munkaerő-felesleg, vagyis a munkanélküliség, s vele együtt az embernek embertől való elidegenülése. Ezt a bajt pedig tovább mérgesíti az is, hogy sok esetben bizonyos munkahelyeket nem megfelelő szakképzettségű személyek töltenek be. Mivel alkotmányunk és törvényeink védik a dolgozókat mindaddig, amíg munkájukat megfelelő módon és a következmények szerint elvégzik, így nem válthatók le a hiányos képesítésűek sem. Itt (tehát már olyan elidegenülés jelentkezik, amelyet igen nehéz megszüntetni. Felszámolásához ugyanis foglalkoztatási politikánk megváltoztatása is szükséges: a szakmai tudásnak és az elvégzett munka minőségének egyformán kell szerepelnie az alkalmazási feltételek között.” (Laki, 1983. 356.)

Összegezve az eddigieket tehát megállapítható, hogy a marxista gondolkodás a munkát az ember létének és emberi minőségének alapvető tevékenységi formájának tartotta. Fölismerte a dolgozó ember munkája révén előállított érték és az annak kompenzációja (munkabér) közötti különbséget, amelynek megszüntetését – és ezzel végső soron az osztályalapú társadalom lebontását – célként fogalmazta meg.

Ugyanakkor már az államszocializmus korának magyar szociológusai látták, hogy koruk egyfajta átmeneti társadalom, amelynek megvannak a maga eltérései Marx által vizionált szocialista társadalmi struktúrától és gazdasági rendszertől. Mindezek mellett olyan jelenségekkel kellett szembeülniük, mint a teljes foglalkoztatás köntösébe bújtatott „kapukun belüli munkanélküliség” és a kiválasztás gyakorlatának politikai alapú meghatározottsága. (Gulyás, 2008. 13–18.)

Felhasznált irodalom

- Engels, F. (1963): A munka része a majom emberré válásában [1876]. In: Marx, K. – Engels, F.: Válogatott művek. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 68–79.
- Gulyás L. (2008): Ne a munkanélküliséget, a munkát támogasd! Tanulmányok a HRM és a munkerőpiac témaköréből. Emberi Erőforrás Tanácsadók Országos Szövetsége – Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Budapest.
- Hankiss E. (1977): Érték és társadalom. Tanulmányok az értékszociológia köréből. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Hegedüs A. (1966): A szocialista társadalom struktúrájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laki L. (1983): Az elidegenült munka marxi elmélete és megjelenési formái napjainkban. Létünk, 2. sz. 346–358.
- Marx, K. (1963): Bér, ár és profit. [1865] In: Marx, K. – Engels, F.: Válogatott művek. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 401–447.
- Marx, K. (1981): Gazdaság-filozófiai 1844-ből. [Karl Marx és Friedrich Engels, művei. 42. köt.] Kossuth Könyvkiadó, Budapest.